

KS. JAN PIETRZYKOWSKI SDB* – WARSZAWA

**PRYMAS POLSKI STEFAN KARDYNAŁ WYSZYŃSKI
JAKO KONTYNUATOR NAUCZANIA
AUGUSTA KARDYNAŁA HLONDA
W REALIZACJI ODNOWY NARODU
POPRCZ JASNOGÓRSKIE SANKTUARIUM**

**PRIMATE OF POLAND STEFAN CARDINAL WYSZYŃSKI
AS A CONTINUATOR OF THE TEACHING
OF AUGUST CARDINAL HLOND IN THE REALIZATION
OF THE RENEWAL OF THE NATION THROUGH
THE JASNA GÓRA SANCTUARY**

Abstract

After its defence against the Swedish army (1655) and the vows of Jan Kazimierz (1656), Jasna Góra gradually became a national shrine and the spiritual capital of Poland. The persistence of Marian devotion is an expression of the nation's symbiosis with the Church in the religious, moral, cultural, social and political fields. The major Marian celebrations were combined with the celebration of the Constitution of 3 May (Our Lady Queen of Poland), and mass walking pilgrimages: 15 August (Feast of the Assumption of the Blessed Virgin Mary) and 26 August (Feast of Our Lady of Jasna Góra), as well as 8 September (Feast of the Nativity of the Blessed Virgin Mary). The great Primate of Poland, Cardinal August Hlond and Cardinal Stefan Wyszyński, were both confrères of the Pauline Order. They also made more important decisions at Jasna Góra during the deliberations of the Polish Episcopal Conference, the Legal Commission or the General Council. The national shrine was the site of the First Plenary Synod of the reborn Poland (1936), the completed central celebration of the Sacrum Poloniae Millennium (1966) and numerous vows and acts of de-

---

* Ks. Jan Pietrzykowski SDB – prof. historii, Instytut Historii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

e-mail: jan_pie@poczta.onet.pl

<https://orcid.org/0000-0001-5414-3902>

votion. The aforementioned primates often came to pray before the miraculous image of the Black Madonna both privately, occasionally and officially. During the interwar period, Cardinal A. Hlond mainly participated in pilgrimages of professional groups. After World War II, during the communist period, under the next prime minister, pilgrimage on foot developed on a massive scale. Throughout his Primate's ministry, Cardinal S. Wyszyński referred in his sermons and speeches to the Marian-themed sentences uttered by his predecessor on his deathbed, which he described as a spiritual testament.

Keywords: August Hlond; Stefan Wyszyński; Jasna Góra; sanctuary; the Great National Vows of Jasna Góra

Translated by Marek Robak-Sobolewski

*****

Od końca XIV wieku wizerunek Matki Bożej Jasnogórskiej z późniejszym tytułem Królowej Korony Polski (Królowej Polski, Królowej Narodu) stawał się sukcesywnie sanktuarium narodowym i jego duchową stolicą. Jak 4 czerwca 1979 roku powiedział św. Jan Paweł II pod szczytem Jasnej Góry w homilii podczas Mszy św.: „tutaj zawsze byliśmy wolni”¹. To szczególne wyróżnienie i zadanie cudowności miejsca potwierdzają nie tylko licznie zgromadzone wota narodowe w kaplicy i w klasztorным skarbcu zakonu paulinów, czy od 1517 roku systematycznie spisywane łaski i cuda², ale i liczne malarskie kopie obrazu umieszczane w ołtarzach kościołów oraz kaplic na terenie Polski, Litwy, Rusi i Śląska. Jak słusznie zauważył o. Dominik Łuszczak ZP, wizerunki Matki Bożej Jasnogórskiej są świadectwem wiary w królewską godność Maryi oraz w Jej wstawiennictwo u Boga³.

Jednym z pierwszych aktów normatywnych czasów nowożytnych odnoszących się do rozwoju poprawnego maryjnego malarstwa sakralnego był dekret Soboru Trydenckiego *Wzywanie, cześć i relikwie świętych oraz święte obrazy* z 3 i 4 grudnia 1563 roku uchwalony na 25 sesji (punkt 5 i 6). Dokument ten zobowiązywał biskupów do czuwania w swoich diecezjach nad „prawomyślnością” sztuki. Odpowiedzią na postanowienie wyżej wymienionego dekretu soborowego były zalecenia synodu krakowskiego z 1621 roku odprawionego przez bp. Marcina Szyszkowskiego. W jego uchwałach wskazano obraz jasnogórski za wzór malowania podobizn Bogarodzicy. Kopie te nakazano malować na miejscu, w Częstochowie. Wypada nadmienić, że do najstarszych wizerunków wzorowanych na podobiznie

¹ Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 9: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 1: *Polska*, Kraków 2008, s. 50.

² Wymienić należy rękopiśmienny *Kodeks Miraculum B. B. Monasteri Częstochoviensis tomus Primus*, drukowane Piotra Risiniusa, *Historia pulchra et stupendis miraculis referta imaginis Mariae*, Cracoviae 1523 czy Mikołaja z Wilkowiecka, *Historii o Obrazie w Częstochowie Panny Maryey y o cudach rozmaitych tej wielebney Tablice*, Kraków 1568, por. S.Z. Jabłoński, *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVI w.*, „*Studia Claromontana*” (dalej: S.C.), 2 (1981) s. 66, 75.

³ Por. D. Łuszczak, *Koronowane kopie Matki Bożej Jasnogórskiej od XV do XVII wieku w Polsce*, S.C., 10 (1989) s. 184.

Czarnej Madonny należy obraz czczony w kościele bernardynów w Sokalu nad Bugiem (obecnie Ukraina)⁴.

Na ziemiach polskich popularność sanktuarium Matki Bożej Częstochowskiej potwierdzają wznoszone kościoły pod tym wezwaniem, powstawanie nowych miejsc pątniczych, obecność tematyki maryjnej w literaturze, sztuce, muzyce, rozwój ruchu pielgrzymkowego, a także liczne kopie obrazów. Od XVII wieku wizerunki Matki Bożej Częstochowskiej pojawiają się w dworach szlacheckich i domach mieszczańskich. Po skutecznej obronie Jasnej Góry przed wojskami szwedzkimi i ślubach króla Jana Kazimierza w katedrze lwowskiej w 1656 roku kult Królowej Korony Polskiej nabrał charakteru patriotycznego, a Jasna Góra stała się sanktuarium narodowym⁵. W 1717 roku za zgodą papieża Klemensa XI jasnogórski obraz Maryi został ukoronowany. Po odzyskaniu niepodległości, na prośbę Episkopatu Polski, Kongregacja Obrzędów (obecnie Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów) w 1924 roku ustanowiła w dniu 3 maja święto Królowej Korony Polskiej⁶. W Jej uroczystość, połączoną z obchodami święta ogłoszenia Konstytucji 3 Maja, nawiązywano do realizacji ślubów Jana Kazimierza w zakresie życia społecznego. Jako pierwsi z propozycją złożenia ślubowania wystąpili studenci z Sodalitacji Mariańskiej. Podczas Ogólnopolskiej Pielgrzymki na Jasną Górę 24 maja 1936 roku 20 000 studentów wypowiedziało rotę ślubowań przed Cudownym Obrazem wobec 100 000 innych pielgrzymów, przedstawiciele Episkopatu Polski z prymasem kard. Augustem Hlondem. Ślubowania młodej inteligencji zapoczątkowały szereg ogólnopolskich pielgrzymek zawodowo-stanowych. W rocie ślubowania ułożonej przez bp. Antoniego Szlagowskiego akcentowano zobowiązania: obrony wiary katolickiej i Kościoła, podniesienia etyki zawodowej, wychowania i nauczania zgodnie z zasadami katolickimi. Seria ogólnopolskich pielgrzymek stanowo-zawodowych, naznaczonych ślubowaniami, zapoczątkowała proces przekształcania maryjności jasnogórskiej⁷.

⁴ *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 4: (1511-1870), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 781-783; W. Tomczak, *Uchwała synodu krakowskiego z 1621 r. o malarstwie sakralnym*, „Sztuka i Krytyka”, 2 (1957) s. 179. Po zmianie granicy wschodniej w 1951 roku bernardyni zabrali kopię obrazu do Krakowa, a od 2002 roku jest on czczony w Hrubieszowie. Por. W. Zaleski, *Jasna Góra 1382-1982*, Łódź 1982, s. 288-289; sanktuariapolskie.com/pl/2018/10/05/hrubieszow-sanktuarium-matki-bozej-pocieszenia-sokalskiej/ (dostęp: 3.02.2020).

⁵ Por. J. Pietrzykowski, *Kopie Hodegetrii Jasnogórskiej na ziemiach polskich*, w: *Ku pokojowi z przyrodą, człowiekiem i Bogiem. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu Zbigniewowi Łepce z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. R. Sadowski, J. Wąsowicz, Warszawa 2020, s. 76.

⁶ Archiwum Diecezji Siedleckiej (dalej: AKDS), sygn. K III, Protokół ze Zjazdu Biskupów Polski, Częstochowa 1922; S. Wyrwas, *Dzieje Kultu Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 2, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1976, s. 441; Z. Zieliński, *Mit Polak-katolik*, w: *Kościół i naród w niewoli*, red. Z. Zieliński, Lublin 1995, s. 22-26.

⁷ W 1936 roku przybyło w ogólnopolskiej pielgrzymce 60 tys. kobiet zrzeszonych w Katolickim Związku Kobiet, w 1937 roku – 20 tys. nauczycieli, w 1937 roku – 70 tys. mężczyzn z Katolickiego Związku Mężów, w 1937 roku – 10 tys. robotników z Chrześcijańskich Związków Zawodowych, w 1938 roku – 10 tys. rolników z Wielkopolskich Kółek Rolniczych, w 1938 roku – 100 tys. osób z Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej. Por. SW [S. Wyszynski], *Katolicy polscy wobec ślubowania młodzieży*, „Ateneum Kapłańskie” 22 (1936) t. 39, s. 187-191; Z.S. Jabłoński, *Ewolucja*

Żywotność i trwałość kultu maryjnego w Polsce jest wyrazem wielowiekowej symbiozy narodu z Kościołem w dziedzinie religijno-moralnej, kulturalnej, społecznej i politycznej. Dlatego też kult Matki Bożej Częstochowskiej stał się częścią składową wiary polskiego ludu. Zdawał sobie sprawę z tego następca (od 1926 roku) prymasa kard. Edmunda Dalbora, kard. A. Hlond, który pochodził z Górnego Śląska, gdzie z domu rodzinnego wyniósł prostą ludową pobożność maryjną ukierunkowaną na lokalne sanktuarium w Piekarach Śląskich. Pobożność maryjna przyszłego prymasa Polski rozwijała się poprzez jego etapy życiowe. Nabożeństwo do Bożej Matki pogłębił on w piemonckich gimnazjach salezjańskich w Valsalice i Lombiasco (1893-1896), a kontynuował w nowicjacie w Foglizzo (1896-1897) i podczas studiów filozoficznych w Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (1897-1900). Pobyt Hlonda we włoskich gimnazjach i domach formacyjnych był przeniknięty entuzjazmem do ks. Jana Bosko (1815-1888) i podziwem dla wspaniałej bazyliki Matki Bożej Wspomożenia Wiernych w Turynie. Szczególne wrażenie powodował napis w kopule świątyni z wizji budowniczego „Hic domus Mea – inde veniet gloria Mea” („To jest Mój dom – stąd wyjdzie chwała Moja”). W Wiecznym Mieście młody alumn mieszkał w domu salezjańskim *Sacro Cuore*, który znajduje się w pobliżu bazyliki *Santa Maria Maggiore*. Po powrocie na ziemię polskie, w latach 1900-1905, kleryk Hlond pracował w domu macierzystym salezjanów polskich w Oświęcimiu i prywatnie studiował teologię. Nad Sołą w odbudowanym poddominikańskim kościele salezianie rozpoczęli propagowanie kultu Matki Bożej Wspomożenia Wiernych⁸.

Kiedy w 1922 roku ks. Hlond przybył do ziemi ojczyzej najpierw jako administrator apostolski Górnego Śląska, a następnie pierwszy biskup katowicki, znaczącą rolę w jego pasterskim posługiwaniu odegrały Piekary Śląskie ściśle związane z odsieczą wiedeńską Jana III Sobieskiego. Jak na tamte czasy dość szybko, tj. 15 sierpnia 1925 roku, doprowadził do koronacji tego cudownego obrazu przez nuncjusza apostolskiego w Polsce abp. Lorenzo Lauriego⁹. Przed objęciem najstarszych stolic biskupich w kraju – Poznania i Gniezna, niejako złożył pożegnalną wizytę w sanktuarium diecezjalnym. Podobnie też uczynił 4 sierpnia

ideowa Lwowskich Ślubów Królewskich ku Jasnogórskiemu Ślubom Narodu odczytana na przelomie tysiącleci, w: *Przesłanie Jubileuszu 350-lecia zwycięskiej obrony Jasnej Góry (1655)*, red. Z.S. Jabłoński, Jasna Góra-Częstochowa 2005, s. 154-157.

⁸ Kult maryjny praktykowany przez ks. J. Bosko przeszedł pewną „ewolucję”. Początkowo czcił on Maryję jako Poczyszycielkę Strapionych z lokalnego sanktuarium w Chieri (Piemont), następnie po 1854 roku pod wezwaniem NMP Niepokalanie Poczętej, a od 1862 roku propagował kult Matki Bożej Wspomożenia Wiernych i ku jej czci w latach 1863-1868 zbudował i wyposażył monumentalną bazylikę w peryferyjnej dzielnicy Turynu – Valdocco. Por. G.B. Lemoyne, *Memorie biografiche del venerabile don Giovanni Bosco*, t. 7, Torino 1909, s. 169-172; F. Desramaut, *Studium wstępne do biografii św. Jana Bosko*, t. 4: *Założyciel zakonny (1859-1866)*, tłum. T. Jania, Kraków 1992, s. 215-218; S. Zimniak, *Dusza wybrana. Salezjański rodowód kardynała Augusta Hlonda prymasa Polski*, Warszawa-Rzym 2003, s. 26-27, 30-33; J. Pietrzykowski, *Wkład salezjanów w upowszechnianie kultu Maryi Wspomożycielki Wiernych w Polsce*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 17, red. J. Walkusz, Lublin 2018, s. 142-143.

⁹ Por. J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 188; M. Włosek, *Maryjny wymiar duszpasterskiej służby kardynała Augusta Hlonda*, Kraków 2004, s. 84-85.

1945 roku po powrocie z tułacznych szlaków¹⁰. Z okazji nominacji kardynalskiej w 1927 roku przydzielono mu w Rzymie tytułarny kościół Matki Bożej Pokoju. Podczas II wojny światowej przebywał okresowo w Lourdes (1940-1943) jako gość miejscowego biskupa¹¹.

Nie tylko osobista pobożność do Najświętszej Maryi Panny inspirowała prymasa Hlonda do budzenia i szerzenia kultu maryjnego w Polsce. Jako przewodnik katolickiego narodu czuł się odpowiedzialny za rozwój wiary, ale też był świadomy braków, uwarunkowań religijno-moralnych i wielu innych zagrożeń zakłócających prawidłowy postęp życia duchowego w narodzie. W pokonywaniu trudności nie bez znaczenia była dla tego *hierarchia pedagogia* salezjańska, według św. Jana Bosko opierająca się czy przymocowana do dwóch kolumn – czci Eucharystii i nabożeństwa do Najświętszej Maryi Panny¹². Do kultu Eucharystii prymas nawiązał w przemówieniu podczas VIII Zjazdu Katolickiego i Pierwszego Kongresu Eucharystycznego dla dwóch archidiecezji w Inowrocławiu, który odbył się 25 i 26 czerwca 1927 roku. Wyrazem takiej postawy były m.in. uczestnictwa Hlonda w Kongresie Eucharystycznym we Lwowie 15-18 czerwca 1928 roku, gdzie przemawiał podczas jego otwarcia. Wkrótce był też uczestnikiem Kongresu Eucharystycznego w Łodzi (29 czerwca – 1 lipca 1928 roku) i w Częstochowie (7-9 września 1928 roku). W dniach 26-29 czerwca 1930 roku przeprowadził Pierwszy Krajowy Kongres Eucharystyczny w Poznaniu i było to najważniejsze wydarzenie religijne w okresie międzywojennym w stolicy Wielkopolski. Kardynał Hlond wchodził w skład delegacji Episkopatu Polski na Międzynarodowym Kongresie Eucharystycznym w Kartaginie (7-11 maja 1930 roku) i w Dublinie (22-26 czerwca 1932 roku). W październiku 1934 roku brał udział w Międzynarodowym Kongresie Eucharystycznym w Buenos Aires, a rok później (29-30 czerwca 1935 roku) pełnił funkcję legata papieża Piusa XI na Krajowym Kongresie Eucharystycznym w Lublanie. Podczas Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego w Budapeszcie 26 maja 1938 roku wygłosił przemówienie w języku węgierskim¹³.

Postawę ideową i duszpasterską zapowiedział Hlond w programowym liście pasterskim administratora apostolskiego w Katowicach z 1 marca 1924 roku. Przedstawił w nim powojenne losy ludu śląskiego, zwrócił uwagę na palące problemy społeczne i moralne, wytknął zakorzenione wady i złe nawyki oraz wzrastającą

¹⁰ „Żegnając Śląsk, poleca siebie i naród cały opiece Najśw. Maryi Panny Piekarskiej”, Archiwum Salezjańskie Inspektorii Piłskiej, *Acta Hlondiana. Materiały do życia i działalności kardynała Augusta Hlonda, prymasa Polski 1881-1948*, zebrał ks. Stanisław Kosiński (dalej: AH), t. 3, cz. 2, Łódź 1967, s. 114a (mps); *Przemówienie z okazji przybycia po wojnie do sanktuarium NMP w Piekarach Śląskich, Piekary Śląskie, 4 VIII 1945 (streszczenie)*, „Gość Niedzielny” 18 (1945) nr 27, s. 21.

¹¹ Por. W. Zahorski, *Prymas Polski kardynał August Hlond we Francji (1940-1944)*, w: *Prymas Polski kard. August Hlond wobec wielkich konfliktów epoki: drugiej wojny światowej i zimnej wojny*, red. L. Kuk, S. Zimniak, Roma 2012, s. 69-75.

¹² Por. A. Amato, *Kult Maryi Wspomożycielki u ks. Bosko. Maryjny wymiar życia chrześcijańskiego*, w: *Kult Maryi Wspomożycielki Wiernych*, red. S. Kuciński, Kraków 1997, s. 33-36; M. Wirth, *Da don Bosco ai nostri giorni. Tra storia e nuove sfide (1815-2000)*, Roma 2000, s. 160-163.

¹³ AH, t. 3, cz. 3, Łódź 1970, s. 49-50 (mps).

pod wpływem propagandy socjalistycznej i komunistycznej obojętność religijną. Jako przeciwwagę dla tych zagrożeń proponował odrodzenie wiary i pobożności, odbudowę zasad chrześcijańskiego życia jak uczciwość, wstrzeźliwość, wzajemną miłość w rodzinie i państwie. Szansę odrodzenia moralności widział poprzez działalność Akcji Katolickiej i w wsparcie Matki Bożej Częstochowskiej¹⁴.

Hlond jako pasterz doskonale zdawał sobie sprawę z historycznej roli jaka przypadła Jasnej Górze w życiu polskiego narodu, dlatego uczynił z niej zborny punkt manifestacji religijnych. Jako administrator apostolski w Katowicach w maju 1924 roku oddał młodzież śląską pod opiekę Królowej Polski, prosząc Ją, by szereg młodzieży śląskiej ożywiła zapałem świętym i wytrwałością.

Ten program odnowy zapowiedziany przez Hlonda przed przyjęciem sakry biskupiej był kontynuowany, gdy został biskupem katowickim, następnie arcybiskupem gnieźnieńskim i poznańskim, prymasem Polski. Arcybiskup Hlond, obejmując zarząd archidiecezji gnieźnieńskiej, przyjął na swoją odpowiedzialność historyczną spuściznę prymasów Polski i stanął na „straży sumienia” katolickiego narodu, który widział w nim najwyższy autorytet moralny i religijny. Kardynał Hlond był człowiekiem czynu, jednocześnie rzeczowym i odpowiedzialnym pragmatykiem, dalekim od tego, by promować pobożność dla samej pobożności. Ona powinna przejawiać się w praktycznym działaniu zarówno poszczególnych osób, jak i sformalizowanych grup. Prymas ten nie uprawiał zawodowo teologii maryjnej, lecz był hierarchą praktycznym, brał udział w nabożeństwach, kongresach, pielgrzymkach stanowo-zawodowych na Jasnej Górze, ale nie przemawiał zbyt często. Najczęściej w kazaniach i innych publicznych wystąpieniach zachęcał do odnowy moralnej poprzez opiekę i wstawiennictwo Maryi Wspomożycielki Wiernych, Królowej Polski, Jasnogórskiej Maryi. W przeciwieństwie do swojego następcy bł. Stefana Wyszyńskiego nie pisał osobnych listów pasterskich lub odzew dotyczących kultu maryjnego. Przeważnie nawiązywał okazjonalnie do Matki Bożej. Jednak w kilku zdaniach zawierał cały ładunek treściowy związany z historyczną rolą Matki Bożej w dziejach Kościoła i naszej ojczyzny¹⁵. Funkcję jasnogórskiego sanktuarium rozumiał jako główne święte miejsce, w którym podejmowane są najważniejsze decyzje odnowy religijnej i skąd płynie szczególnie błogosławieństwo za przyczyną Madonny. Jednym ze sposobów zjednoczenia narodu widział prymas w ślubach jasnogórskich¹⁶.

¹⁴ Por. A. Hlond, *Na straży sumienia narodu. Wybór pism i przemówień z przedmową prof. dr. Oskara Haleckiego*, Warszawa 1999, s. 15-37.

¹⁵ Por. *List pasterski z 23 IV 1932, 12 III 1935 i 29 II 1936*, w: A. Hlond, *Dzieła wybrane 1897-1948*, t. 1, red. J. Konieczny, Toruń 2003, s. 347, 481, 536; S. Kosiński, *Wielcy czciciele Maryi Wspomożycielki Wiernych w odrodzonej Polsce*, w: *Maryja Wspomożenie Wiernych. Studium dogmatyczno-historyczne*, red. S. Prus, Warszawa 1986, s. 300-301; J. Walkusz, *Kardynał August Hlond jako promotor kultu eucharystycznego*, w: *Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz, nauczyciel, świadek*, red. M. Grygiel, Poznań 2010, s. 117; S. Zimniak, *Miłość – Słowo – Czyn. Sługa Boży ks. August kard. Hlond w perspektywie teologicznej i salezjańskiej*, Warszawa 2009, s. 49-70.

¹⁶ Por. Hlond, *Na straży sumienia narodu*, s. 258, 266; J. Zbudniewek, *Kardynał August Hlond w dziejach jasnogórskiego klasztoru i zakonu paulinów*, S.C., 10 (1989) s. 116-119.

Wydarzeniem związanym z kultem maryjnym i godnym odnotowania było uczestnictwo kard. Hlonda w koronacji obrazu Matki Bożej Ostrobramskiej w Wilnie (2 lipca 1927 roku). W dniu 24 czerwca 1928 roku, w obecności nuncjusza apostolskiego abp. Franciszka Marmaggio, arcybiskup gnieźnieński i poznański koronował obraz Matki Bożej na Świętej Górze w Gostyniu. Podobnie też na terenie archidiecezji poznańskiej 2 lipca 1931 roku koronował wizerunek Matki Bożej Pocieszenia w Borku Wielkopolskim, a 9 lipca 1939 roku statuetkę Matki Bożej Jazłowieckiej w Jazłowcu. Uczestniczył w Kongresie Mariańskim w Krakowie (12 kwietnia 1931 roku) z okazji 1500-lecia soboru efeskiego¹⁷. W związku z moralnym odrodzeniem narodu kard. Hlond zwracał szczególną uwagę na modlitwę różańcową. Czynił to w spotkaniach na Jasnej Górze, na Kongresie Kółek Różańcowych w Krasnobrodzie (1-2 lipca 1948 roku), podczas poświęcenia 23 września 1948 roku statuy Matki Bożej przed katedrą wrocławską. W czasie przeprowadzania ostatniej wizytacji parafii w Legionowie zachęcał wiernych, żeby różańcem opasali ziemię i rodziny polskie, gdyż modlitwa ta zabezpieczy Polskę przed bezbożnictwem i laicyzacją¹⁸.

Swoje obowiązki prymasowskie przedwojenne, jak i powojenne łączył z narodowym sanktuarium na Jasnej Górze. Chętnie uczestniczył w pielgrzymkach stanowo-zawodowych, zwoływał Konferencje Episkopatu Polski, przywoził zagranicznych gości odwiedzających nasz kraj, a najważniejszym wydarzeniem był Pierwszy Synod Plenarny, który odbył się 25-26 sierpnia 1936 roku. Poprzez te akty oraz wydarzenia kard. Hlond doceniał rolę Czarnej Madonny i jednocześnie kontynuował religijną i narodową misję tego sanktuarium. Prymas dostrzegał zagrożenia wiary poprzez postępującą laicyzację, szerzenie bezbożnictwa i deprawację moralną prowadzoną świadomie i systematycznie przez środowiska oraz grupy obce Kościołowi katolickiemu. Przy tym też widział potrzebę pomocy Bożej Opatrzności i wsparcia ze strony Matki Bożej Królowej Polski. Przemyślenia i refleksje czerpał nie tylko z teologicznych przesłańek zawartych w Piśmie Świętym i Tradycji, lecz także z historycznych zwycięskich doświadczeń, którym patronowała Maryja: pod Lepanto (1571), Chocimiem (1621), Jasną Górą (1655), Wiedniem (1683) czy Warszawą (1920). Taką argumentację w obronie wiary i życia narodu podzielał też lud. Do ufności we wstawiennictwo Królowej Korony Polskiej i świętych patronów odwołał się kardynał w słynnym liście pasterskim z 23 kwietnia 1932 roku *O chrześcijańskie zasady życia państwowego*, przygotowanym w związku z tzw. sprawą brzeską. Początkowo miało to być wspólne orędzie całego Episkopatu Polski, lecz biskupi sukcesywnie wycofywali swój

¹⁷ Por. S. Kosiński, *Schemat biograficzny kard. Augusta Hlonda, prymasa Polski 1881-1948*, „Nasza Przeszłość”, 42 (1974) s. 12-21; E. Nawrot, *Pierwszy Krajowy Kongres Eucharystyczny w Polsce*, Wrocław 1997, s. 71-100; Zimniak, *Dusza wybrana*, s. 104-113; M. Karolczuk, *Polska. Przewodnik pielgrzyma*, Kraków 2016, s. 272-273.

¹⁸ Por. Kosiński, *Wielcy czciciele Maryi Wspomożycielki Wiernych w odrodzonej Polsce*, s. 300-301; R. Brzezińska, *Ku zwycięstwu. Victores*, Ząbki 2004, s. 99-100.

akces i prymas pozostał sam wobec sanacyjnego bezprawia, a list został wydany tylko dla dwóch archidiecezji – gnieźnieńskiej i poznańskiej¹⁹.

Były salezjanin, prymas Polski Hlond, w swoim pasterskim posługiwaniu w pewnym sensie naśladował dawnych swoich przełożonych zakonnych, którzy ważniejsze sprawy czy prace podejmowali w święta maryjne²⁰. W powojennej rzeczywistości „za żelazną kurtyną”, kiedy w trudnym okresie Kościoła w Polsce był zdany na siebie i pozbawiony wsparcia ze strony Stolicy Apostolskiej, prymas Hlond musiał z konieczności przejmować jej prerogatywy i podejmować ważne decyzje. Pod datą 15 sierpnia 1945 roku wystawił dekrety nominacyjne dla nowych administratorów apostolskich na ziemiach zachodnich i północnych, chociaż wręczył je dzień wcześniej. Wkrótce 24 maja 1948 roku w uroczystość Matki Bożej Wspomożenia Wiernych ogłosił *Orędzie do ludności katolickiej Ziemi Odzyskanych*. Aktem tym usiłował łagodzić negatywne nastroje, jakie wynikły wskutek propagandy antypapieskiej po niefortunnym dla Polaków liście Piusa XII z 1 lutego 1948 roku do katolików niemieckich²¹.

Kardynał Hlond brał przykład z działalności szczególnie ostatnich papieży, zwłaszcza Piusa XI, inicjatora rozwoju Akcji Katolickiej i Piusa XII, który 31 października 1942 roku złożył *Akt poświęcenia świata Niepokalanemu Sercu Maryi*. W kalendarium II wojny światowej wydarzenie to nie jest obecne, a przecież dopiero po tym akcie nastąpił punkt zwrotny w dotychczasowej ekspansji III Rzeszy na Wschód i Niemcy hitlerowskie zaczęły przegrywać²².

Podczas odbudowy życia religijnego w kraju po skutkach II wojny światowej najważniejsze wydarzenia kościelne dokonały się w narodowym sanktuarium na Jasnej Górze. Tutaj kard. Hlond zebrał 4 i 5 grudnia wyższych przełożonych zakonów męskich w Polsce i wystąpił do nich z apelem o pomoc w pracy duszpasterskiej na Ziemiach Odzyskanych. W styczniu następnego roku zwołał i przewodniczył Konferencji Episkopatu Polski. Wkrótce, tj. 12 maja 1946 roku, konsekrował bp. S. Wyszyńskiego. Jednak najważniejszym wydarzeniem z 8 września 1946 roku było poświęcenie narodu polskiego na Jasnej Górze Niepokalanemu Sercu Maryi w obecności Episkopatu Polski i milionowej rzeszy wiernych. W następnych

¹⁹ Por. AH, t. 5, cz. 18, Łąd 1978, s. 165-168 (mps); S. Kosiński, *Hlond a sprawa brzeska*, „Studia Gnesnensia”, 9 (1990) s. 93-113.

²⁰ Dnia 8 grudnia 1925 roku ks. inspektor Antoni Hlond otrzymał ofertę objęcia Lutomierska koło Łodzi, tj. odbudowanego w stanie surowym kościoła i ruin poreformackiego klasztoru. Mimo braku wolnego personelu i trudności finansowych Inspektorii św. Stanisława Kostki, ze względu na wymowną datę przełożony zdecydował się otworzyć drugą placówkę w diecezji łódzkiej. Por. Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi, t. Lutomiersk, Bp W. Tymieniecki do ks. Antoniego Hlonda, Łódź 7 XII 1925; J. Pietrzykowski, *Salezjanie w Lutomiersku wczoraj a dziś*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne”, 12 (1996) s. 296-207.

²¹ *Orędzie do ludności katolickiej Ziemi Odzyskanych*, Warszawa 24 V 1948, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 32 (1948) nr 6, s. 101-106; S. Wilk, *Il cardinale August Hlond organizzatore della vita ecclesiastica in Polonia*, w: *Il cardinale August J. Hlond, primate di Polonia (1881-1948)*, red. S. Zimniak, Roma 1999, s. 80-83; tenże, *Nadzwyczajne uprawnienia Prymasa Polski Augusta kard. Hlonda w świetle dokumentów Stolicy Apostolskiej*, Lublin 2020, s. 13-70.

²² Podobnie za Napoleona I po 1809 roku, tj. wywiezieniu z Rzymu papieża Piusa VII, zaczęła blaknąć zwycięska gwiazda „boga wojny”.

dniach podczas obrad Konferencji Episkopatu Polski (9-10 września 1946 roku) postanowiono rozpocząć przygotowania upamiętniające 1000-lecie Chrztu Polski²³.

W zasobach archiwalnych paulinów na Jasnej Górze, jak zauważył o. prof. Janusz Zbudniewek OSPPE, nie zachowały się zapisy dotyczące początkowych pielgrzymek Hlonda do narodowego sanktuarium. Pewne jest, że jako administrator apostolski na Górnym Śląsku pierwszy raz uczestniczył w Zjeździe Biskupów (Konferencji Episkopatu Polski), który odbył się w dniach 24-27 czerwca 1923 roku na Jasnej Górze. W bazylice jasnogórskiej po raz pierwszy był także współkonsekratorem swojego przyjaciela bp. Teodora Kubiny, biskupa nowej diecezji częstochowskiej. Arcybiskup Hlond jako prymas-nominat 6 lipca 1926 roku w drodze ze Śląska do Warszawy zatrzymał się na krótko w Częstochowie i w godzinach przedpołudniowych odprawił Mszę św. przed cudownym obrazem. Po pożegnaniu się z diecezją katowicką, 13 października 1926 roku, również odwiedził narodowe sanktuarium, żeby przed ingresem obie archidiecezje, które obejmuje i siebie polecić Matce Bożej. Mimo zapowiedzianego, ale nieoficjalnego, prywatnego przybycia nowy prymas został powitany przez paulinów jako głowa Kościoła w Polsce, z którą Jasna Góra będzie utrzymywać wielorakie i częste kontakty²⁴.

Na podstawie tych kilku podanych informacji można wysnuć wniosek, że związki bp. Hlonda z Jasną Górą miały początkowo charakter urzędowy, a prywatne odznaczały się swojego rodzaju przypadkowością. Pod tym względem sytuacja uległa znaczącej zmianie po kreowaniu go kardynałem. Paulini dostrzegli to podczas Konferencji Episkopatu Polski 26 i 27 czerwca 1928 roku i we wrześniu tego samego roku, kiedy otwierał Kongres Eucharystyczny i poprowadził procesję eucharystyczną po wałach jasnogórskiego sanktuarium²⁵.

Osoby czuwające w ostatnich dniach życia przy umierającym prymasie Hlondzie spośród wielu wskazówek i wypowiedzi, odnotowały i takie słowa: „Bóg najlepiej wie, co robi – ja odejdę, przyjdą inni, będą moje dzieło prowadzili, a może i lepiej ode mnie gospodarzyli”²⁶.

Na zakończenie rozważań o prymasie Hlondzie wypada powtórzyć za ks. Stanisławem Kosińskim, wielkim entuzjastą kardynała, że ten prymas Polski nawiedzał wiele sanktuariów maryjnych w kraju i za granicą, jednak największy nacisk położył na Jasną Górę jako najważniejszy ośrodek kultu maryjnego w Polsce. Tutaj

²³ Por. *Odezwa w sprawie poświęcenia się narodu Niepokalanemu Sercu Matki Najświętszej, Warszawa 8 VIII 1946*, w: AH, t. 1, cz. 2, Łąd 1966, s. 143-144; S. Wyszyński, *Na dzień poświęcenia się narodu polskiego Niepokalanemu Sercu Maryi*, w: S. Wyszyński, *Listy pasterskie prymasa Polski 1946-1974*, Paris 1975, s. 24-29; Zimniak, *Dusza Wybrana*, s. 111-112; J. Pietrzak, *Pelnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945-1948*, t. 1, Poznań 2009, s. 324-325, 262.

²⁴ AKDS, sygn. K III, t. Konferencje Episkopatu Polski, Protokół Zjazdu Biskupów, Częstochowa 27 VI 1923; J. Zbudniewek, *Kardynał August Hlond w dziejach jasnogórskiego klasztoru i zakonu paulinów*, S.C., 10 (1989) s. 92-94.

²⁵ Zbudniewek, *Kardynał August Hlond*, s. 94-95.

²⁶ Por. J. Pietrzak, *Pelnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945-1948*, t. 2, Poznań 2009, s. 916; S. Wyszyński, *Pro Memoria*, t. 1: 1946-1952, red. P. Ski-biński, Warszawa-Gniezno 2017, s. 3-4.

chciał widzieć ostoję i podporę polskiej duszy, rodziny, całego narodu. Za jego prymasostwa odbyła się największa z dotychczasowych uroczystości maryjnych o charakterze ogólnopolskim – ofiarowanie narodu polskiego Niepokalanemu Sercu Maryi²⁷.

Błogosławionemu kard. Wyszyńskiemu, a jednocześnie następcy kard. Hlonda, przypadła w udziale rola kontynuowania idei maryjnej w życiu religijnym narodu. Nowy hierarcha czuł się spadkobiercą duchowego testamentu swojego poprzednika i niemal do końca swoich dni cytował różne wypowiedzi prymasa Hlonda z ostatnich dni życia. Przecież wiadomo, przed śmiercią mówi się o rzeczach tylko najważniejszych, o czym wspomniał dr hab. Jerzy Pietrzak 23 października 1981 roku w Domu Głównym Towarzystwa Chrystusowego podczas konferencji naukowej zorganizowanej w ramach obchodów setnej rocznicy urodzin kard. Hlonda²⁸.

Prymas Wyszyński był do tej kontynuacji dobrze przygotowany, zwłaszcza poprzez wyniesiony z domu kult Matki Bożej Częstochowskiej. W Jasnogórskiej Madonnie widział Wspomożycielkę Wiernych, Panią Zwycięską, dla której żywił ufność i oddanie. Z tego „zawierzenia Maryi” wyrosła mariologia Prymasa Tysiąclecia. To bogactwo myśli zaowocowało historycznymi już inicjatywami kard. Wyszyńskiego, jak Wielka Nowenna, peregrynacja kopii obrazu jasnogórskiego, uroczyste i liczne koronacje obrazów oraz figur maryjnych w sanktuariach, akt Jasnogórskich Ślubów Narodu, ponawiane akty oddania, rozwój masowych pieszych pielgrzymek na Jasną Górę²⁹.

W dzieje maryjnego sanktuarium narodu Prymas Tysiąclecia kard. Wyszyński wpisał się na trwałe. Swoją więź z Jasnogórską Wspomożycielką przedstawił m.in. w książce *Wszystko postawiłem na Maryję*, a komitet redakcyjny przygotował publikację zwartą – *Głos z Jasnej Góry*³⁰. Ponadto jego życie i działalność, dziwnym zbiegiem losu, związane były z miejscami poświęconymi Matce Bożej Częstochowskiej lub datami świąt maryjnych. Święcenia kapłańskie otrzymał 3 sierpnia 1924 roku w kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej w katedrze włocławskiej. Dwa dni później Mszę św. prymicyjną odprawił przed cudownym obrazem Matki Bożej Królowej Polski na Jasnej Górze. Jako młody ksiądz zamierzał wstąpić do zakonu paulinów, jednak zaniechał tych planów na skutek perswazji ojca duchownego ks. Władysława Kornilowicza. Dnia 25 marca 1946 roku w święto Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny został poinformowany przez prymasa kard. Hlonda

²⁷ Por. S. Kosiński, *Rola Kościoła i kultu maryjnego w życiu i nauczaniu kardynała Augusta Hlonda*, „Odpowiedzialność i Czynniki”, 3 (1989) s. 22-24; B. Kołodziej, *Ślubowanie narodowe (1946) pod patronatem kardynała Augusta Hlonda, Prymasa Polski*, w: *Królowa Korony Polskiej od ślubów króla Jana Kazimierza do kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Dziegielewski, T. Krawczak, J. Zbudniewek, Jasna Góra-Warszawa 2006, s. 306-307.

²⁸ Piszący te słowa jako alumn Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą uczestniczył w tej konferencji. Por. *W nurcie obchodów setnej rocznicy urodzin kard. Augusta Hlonda*, „Informator Towarzystwa Chrystusowego” (do użytku wewnętrznego), 18 (1981) nr 12, s. 3-4 (Biblioteka Towarzystwa Chrystusowego w Poznaniu).

²⁹ Por. Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2002*, Radom 2003, s. 181-189.

³⁰ S. Wyszyński, *Wszystko postawiłem na Maryję*, Paris 1980, s. 16; Stefan kardynał Wyszyński, *Głos z Jasnej Góry*, red. M. Okońska i in., Warszawa 1984.

o swojej nominacji na biskupa lubelskiego. Biskup Wyszyński wykorzystywał każdą okazję, żeby być na Jasnej Górze. W narodowym sanktuarium, wśród paulinów, odprawił prywatne rekolekcje przed przyjęciem święceń biskupich, których 12 maja 1946 roku udzielił mu kard. Hlond w towarzystwie biskupa włocławskiego Karola Radońskiego i sufragana częstochowskiego Stanisława Czajki³¹. W herbie biskupim przysłego prymasa Polski znalazło się miejsce na wizerunek Matki Bożej Jasnogórskiej, który dla niego miał być tarczą w walce, zwycięstwem i bramą niebios, o czym wspominał 26 maja 1946 roku podczas ingresu do katedry lubelskiej³². W liście pasterskim z 30 czerwca 1946 roku pisał o oddaniu diecezji i parafii Niepokalanemu Sercu Maryi. Podjęta przez niego tematyka maryjna tak łatwo nie wyczerpywała się, wrócił do niej bowiem w liście pasterskim z 8 września 1946 roku wydanym z okazji poświęcenia narodu polskiego Niepokalanemu Sercu Maryi na Jasnej Górze. Wyrazem uznania i wyróżnienia dla młodego biskupa lubelskiego było powierzenie mu wygłoszenia kazania na zakończenie tej podniosłej uroczystości u stóp Królowej Polski. Od tego wprost przełomowego wydarzenia zorganizowanego przez prymasa kard. Hlonda, jego następcą rozpoczął bardzo częste głoszenie przemówień i kazań w narodowym sanktuarium³³.

Prymas Polski abp Wyszyński dobrze i na trwałe zapamiętał testamentalne i prorocze słowa swojego poprzednika wypowiedziane na łożu śmierci w szpitalu sióstr elżbietanek w Warszawie. Nie omieszkał do nich nawiązać 22 października 1978 roku w Rzymie podczas historycznego spotkania Jana Pawła II z Polakami³⁴.

Arcybiskup gnieźnieński i warszawski, prymas Polski Wyszyński w tradycyjne polskie święto maryjne Matki Bożej Gromnicznej (Ofiarowania Pańskiego) 2 lutego 1949 roku wyznaczył ingres do katedry prymasowskiej w Gnieźnie, a 6 lutego wyjechał z Warszawy na trzydniowe skupienie na Jasnej Górze. Swoje dotychczasowe wezwanie biskupie: „Soli Deo” wzmocnił słowami: „Per Mariam”³⁵.

Podczas przeszło trzyletniego odosobnienia na jego trasie miejsc internowania było też lokalne sanktuarium maryjne w Stoczku Warmińskim, gdzie 8 grudnia 1953 roku przygotował projekt oddania się Matce Bożej w macierzyńską niewolę miłości³⁶. Ta łączność duchowa prymasa z duchową stolicą Polski była ciągle obecna w kolejnych miejscowościach przymusowego przebywania pod ścisłą kontrolą. W Prudniku „na odległość” przeżywał jubileusz 300-lecia obrony Jasnej Góry, a z Komańczy kierował już pracami przygotowawczymi do Jasnogórskich Ślubów Narodu, które złożono 26 sierpnia 1956 roku w obecności całego Episkopatu Polski, 3000 księży i około miliona wiernych. Następcstwem Ślubów była Wielka

³¹ Por. J. Tomziński, *Jasnogórska Maryja w służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski*, S.C., 2 (1981) s. 6-8.

³² Por. Wyszyński, *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946-1974*, s. 20-22.

³³ Tamże, s. 21-25.

³⁴ „Jeżeli mnie nie będzie, wy walczycie, by sprawa boża zwyciężyła. Nie rozpaczajcie! Lecz zwycięstwo gdy przyjdzie, będzie zwycięstwem błogosławionej Maryi Dziewicy. Dziękuję Wam. Błogosławię Was”. Por. *Z księdzem prymasem Augustem Hlondem na co dzień*, oprac. S. Kosiński, Łąd nad Wartą 1990, s. 63-64.

³⁵ Por. Tomziński, s. 11-19.

³⁶ Por. Wyszyński, *Wszystko postawiłem na Maryję*, s. 73-74.

Nowenna i peregrynacja kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej po wszystkich parafiach w Polsce. W tym też okresie w ogólnopolski program duszpasterski zostały wpisane czuwania w kaplicy cudownego obrazu na Jasnej Górze podczas sesji soborowych. Tutaj też 2-3 maja 1966 roku zakończono obchody Sacrum Poloniae Millennium, którym przewodniczył prymas Wyszyński, mianowany na tę uroczystość osobistym legatem Pawła VI. Do ważniejszych ostatnich inicjatyw Prymasa Tysiąclecia należy zaliczyć sześćioletni okres przygotowawczy przed przypadającym w 1982 roku jubileuszem 600-lecia obecności obrazu Matki Bożej pod opieką paulinów w Częstochowie³⁷.

Prymas Polski kard. Wyszyński wzorem swojego poprzednika był też duchowo, emocjonalnie i prawnie związany z zakonem paulinów. W grudniu 1950 roku został przyjęty na „członka agregowanego zakonu paulinów – konfratra”. Po powrocie z internowania przełożony generalny o. Alojzy Wrzałik 3 listopada 1956 roku poprosił prymasa, aby przyjął obowiązki protektora zakonu. Stolica Apostolska zaakceptowała ten projekt i odpowiedni dokument został odczytany 3 maja 1957 roku po apelu jasnogórskim w kaplicy Matki Bożej³⁸.

Patrząc z perspektywy czterdziestu lat od śmierci Prymasa Tysiąclecia na całokształt jego inicjatyw maryjnych, kazań, przemówień i pism, dochodzimy do wniosku, że był on nie tylko kontynuatorem maryjnych inicjatyw swojego poprzednika kard. Hlonda³⁹, ale wielkim szermierzem nowego tytułu przyznanego Matce Bożej jako Matce Kościoła przez św. Pawła VI i zapewnienia sanktuarium narodowemu na Jasnej Górze tytułu duchowej stolicy Polski⁴⁰. Dobrze odczytali tę „łączność pokoleń” wielkich prymasów Polski paulini, stróże narodowego sanktuarium. Czytelny znak kontynuacji kultu maryjnego przez wielkich Polaków XX wieku są symboliczne witraże przed wejściem do cudownej kaplicy. Pierwszy z nich przedstawia sługę Bożego kard. Hlonda z podpisem – „Zwycięstwo, gdy przyjdzie, będzie zwycięstwem Maryi!”. Kolejne dwa zostały dedykowane osobom już wyniesionym do chwały ołtarzy: św. Janowi Pawłowi II z zawołaniem – „Totus Tuus!”, i bł. kard. Wyszyńskiemu z mottem – „Wszystko postawiłem na Maryję!”.

Dziedzictwo maryjne w życiu prymasa Wyszyńskiego zostało przeniknięte oddziaływaniem kard. Hlonda. Był on pod urokiem otwartości i perspektyw, które

³⁷ Por. Archiwum Instytutu Prymasowskiego Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Choszczówce, *Sześć wieków królowania Maryi w Polsce poprzez Jasnogórski Wizerunek. List Episkopatu Polski na niedzielę 25 kwietnia 1976*, w: Stefan kardynał Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1976*, t. LIII, I-IV, s. 269-272 (mps); *List Zakonu Paulinów na 22 VIII 1976*, w: tamże, t. LIV, V-VIII, s. 246-251 (mps); *List Apostolski Ojca Świętego Jana Pawła II na rozpoczęcie Roku Jubileuszowego Matki Bożej Jasnogórskiej*, S.C., 3 (1983) s. 5-8; S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Paris 1982, s. 128, 249-250; tenże, *Głos z Jasnej Góry*, s. 195-203; J. Zbudniewek, *Historyczne „Te Deum Laudamus” Narodu Polskiego w dniu 3 maja 1966 roku na Jasnej Górze*, S.C., 35 (2020) s. 188-202.

³⁸ Por. Tomziński, s. 40-41.

³⁹ „... z głęboką perspektywą w dal”. *Przemówienia, kazania i wspomnienia Sługi Bożego kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, o Słudze Bożym kard. Augustynie Hlondzie, Prymasie Polski*, oprac. W. Necel we współpracy z Instytutem Prymasowskim Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Szczecin 1998, s. 131-139.

⁴⁰ Por. *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, Paris 1975, s. 647-651.

prezentował Hlond w swojej posłudze duszpasterskiej. Nawet ich doczesne szczątki spoczywają w sąsiadujących ze sobą kaplicach w archikatedrze św. Jana w Warszawie. Prymas Wyszyński uwieńczenie testamentalnej wizji kard. Hlonda widział w wyborze kard. Karola Wojtyły na papieża, czemu dał wyraz 22 października 1978 roku w dniu inauguracji pontyfikatu Jana Pawła II, kiedy to przemawiał do Polaków zgromadzonych w rzymskim kościele jezuitów Il Gesù. Podczas Mszy św. 3 czerwca 1979 roku na placu Zwycięstwa w Warszawie przez pewien czas kard. Wyszyński siedział podparty ręką, z kamienną i nieruchomą twarzą. Zapytany został później przez korespondenta Radia Wolna Europa, o czym wówczas myślał. Prymas krótko odpowiedział: „(...) nie mogłem wówczas myśleć, ani się modlić. Skupiłem się, jak opanować wzruszenie, bo spełnia się w moich oczach prorocтво Augusta Hlonda”⁴¹.

Prymas Tysiąclecia na łożu śmierci w pałacu arcybiskupim przy ul. Miodowej w Warszawie zachęcał zebranych do zawierzenia Maryi i wypowiedział słowa podobnie do swego poprzednika: „Przyjdą nowe czasy, wymagające nowych światła, nowych mocy. Bóg je da w swoim czasie. Pamiętajmy, że jak kardynał Hlond, tak i ja, wszystko zawierzyłem Matce Najświętszej i wiem, że nie będzie słabszą w Polsce, choćby ludzie się zmieniali”⁴².

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Acta Hlondiana. Materiały do życia i działalności kardynała Augusta Hlonda, prymasa Polski 1881-1948, zebrał ks. S. Kosiński, t. 1, cz. 2; t. 3, cz. 2; t. 3, cz. 3; t. 5, cz. 18, Łąd 1966, 1967, 1970, 1978 (mps).

Archiwum Diecezji Siedleckiej
sygn. K III, Zjazdy Biskupów Polski (Konferencje Episkopatu Polski), Protokoły ze Zjazdów Biskupów Polski.

Archiwum Instytutu Prymasowskiego Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Choszczówce
Stefan kardynał Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1976*, t. LIII, t. LIV, mps.

Dokumenty Soborów Powszechnych, t. 4: (1511-1870), układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005.

Hlond August, *Dzieła wybrane 1897-1948*, t. 1, red. J. Konieczny, Toruń 2003.

Hlond August, *Na straży sumienia narodu. Wybór pism i przemówień z przedmową prof. dr. Oskara Haleckiego*, Warszawa 1999.

⁴¹ Por. Wyszyński, *Wszystko postawiłem na Maryję*, s. 325-334; S. Zimniak, *Zwycięstwo Maryi. Prorocтво kardynała Augusta Hlonda*, Warszawa 2007, s. 16-19, 45-46.

⁴² Por. B. Piasecki, *Ostatnie dni Prymasa Tysiąclecia*, Rzym 1982, s. 68; Zimniak, *Zwycięstwo Maryi*, s. 20.

- Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, t. 9: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa*, cz. 1: *Polska*, Kraków 2008, s. 47-51.
- Kodeks *Miraculum B. B. Monasteri Częstochoviensis tomus primus* (rkps).
- List Apostolski Ojca Świętego Jana Pawła II na rozpoczęcie Roku Jubileuszowego Matki Bożej Jasnogórskiej, „*Studia Claromontana*”, 3 (1983) s. 5-8.
- Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974, Paris 1975.
- Mikołaj z Wilkowicka, *Historii o Obrazie w Częstochowie Panny Maryey y o cudach rozmaitych tej wielebny Tablice*, Kraków 1568.
- Rasinius Piotr, *Historia pulchra et stupendis miraculis referta imagines Mariae*, Cracoviae 1523.
- Tomczak Władysław, *Uchwała synodu krakowskiego z 1621 r. o malarstwie sakralnym*, „*Sztuka i Krytyka*”, 2 (1957) s. 174-184.
- Wyszyński Stefan, *Głos z Jasnej Góry*, red. M. Okońska i in., Warszawa 1984.
- Wyszyński Stefan, *Listy pasterskie prymasa Polski 1946-1974*, Paris 1975.
- Wyszyński Stefan, *Pro Memoria*, t. 1: 1946-1952, red. P. Skibiński, Warszawa-Gniezno 2017.
- Wyszyński Stefan, *Wszystko postawiłem na Maryję*, Paris 1980.
- Wyszyński Stefan, *Zapiski więzienne*, Paris 1982.
- „... z głęboką perspektywą w dal”. *Przemówienia, kazania i wspomnienia Sługi Bożego kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski, o Słudze Bożym kard. Augustynie Hlondzie, Prymasie Polski*, oprac. W. Necel we współpracy z Instytutem Prymasowskim Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Szczecin 1998.

Opracowania

- Amato Angelo, *Kult Maryi Wspomożycielki u ks. Bosko. Maryjny wymiar życia chrześcijańskiego*, w: *Kult Maryi Wspomożycielki Wiernych*, red. S. Kuciński, Kraków 1997, s. 33-51.
- Brzezińska Romana, *Ku zwycięstwu. Victores*, Ząbki 2004.
- Desramaut Francis, *Studium wstępne do biografii św. Jana Bosko*, t. 4: *Założyciel zakonny (1859-1966)*, tłum. T. Jania, Kraków 1992.
- Jabłoński Zachariasz Szczepan, *Ewolucja ideowa Lwowskich Ślubów Królewskich ku Jasnogórskim Ślubom Narodu odczytana na przełomie tysiącleci*, w: *Przesłanie Jubileuszu 350-lecia zwycięskiej obrony Jasnej Góry (1655)*, red. S.Z. Jabłoński, Jasna Góra-Częstochowa 2005, s. 138-168.
- Jabłoński Zachariasz Szczepan, *Z dziejów kultu Matki Boskiej częstochowskiej w XVI w.*, „*Studia Claromontana*”, 2 (1981) s. 65-80.
- Karolczuk Monika, *Polska. Przewodnik pielgrzyma*, Kraków 2016.
- Kołodziej Bernard, *Ślubowania narodowe (1946) pod patronatem kardynała Augusta Hlonda, Prymasa Polski*, w: *Królowa Korony Polskiej od ślubów króla Jana Kazimierza do kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Dziegielewski, T. Krawczak, J. Zbudniewek, Jasna Góra-Warszawa 2006, s. 301-310.
- Kosiński Stanisław, *Hlond a sprawa brzeska*, „*Studia Gnesnensia*”, 9 (1990) s. 93-113.
- Kosiński Stanisław, *Rola Kościoła i kultu maryjnego w życiu i nauczaniu kardynała Augusta Hlonda*, „*Odpowiedzialność i Czyn*”, 3 (1989) s. 7-26.
- Kosiński Stanisław, *Schemat biograficzny kard. Augusta Hlonda, prymasa Polski 1881-1948*, „*Nasza Przeszłość*”, 42 (1974) s. 8-24.
- Kosiński Stanisław, *Wielcy czciciele Maryi Wspomożycielki Wiernych w odrodzonej Polsce*, w: *Maryja Wspomożenie Wiernych. Studium dogmatyczno-historyczne*, red. S. Prus, Warszawa 1986, s. 292-325.

- Lemoine Giovanni Battista, *Memorie biografiche del venerabile don Giovanni Bosco*, t. 7, Torino 1909.
- Łuszczak Dominik, *Koronowane kopie Matki Bożej Jasnogórskiej od XV do XVII wieku w Polsce*, „Studia Claromontana”, 10 (1989) s. 184-202.
- Myszor Jerzy, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.
- Nawrot Edward, *Pierwszy Krajowy Kongres Eucharystyczny w Polsce*, Wrocław 1997.
- Piasecki Bronisław, *Ostatnie dni Prymasa Tysiąclecia*, Rzym 1982.
- Pietrzak Jerzy, *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945-1948*, t. 1-2, Poznań 2009.
- Pietrzykowski Jan, *Kopie Hodegetrii Jasnogórskiej na ziemiach polskich*, w: *Ku pokojowi z przyrodą, człowiekiem i Bogiem. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu Zbigniewowi Łepce z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. R. Sadowski, J. Wąsowicz, Warszawa 2022, s. 73-87.
- Pietrzykowski Jan, *Salezjanie w Lutomierniku wczoraj a dziś*, „Seminare. Poszukiwania naukowo-pastoralne”, 12 (1996) s. 291-310.
- Pietrzykowski Jan, *Wkład salezjanów w upowszechnianie kultu Maryi Wspomożycielki Wiernych w Polsce*, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 17, red. J. Walkusz, Lublin 2018, s. 137-158.
- SW [Stefan Wyszyński], *Katolicy polscy wobec ślubowania młodzieży*, „Ateneum Kapłańskie”, 22 (1936) t. 39, s. 187-191.
- Tomziński Jerzy, *Jasnogórska Maryja w służbie ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski*, „Studia Claromontana”, 2 (1981) s. 5-45.
- Walkusz Jan, *Kardynał August Hlond jako promotor kultu eucharystycznego*, w: *Kardynał August Hlond 1881-1948. Pasterz, nauczyciel, świadek*, red. M. Grygiel, Poznań 2010, s. 105-120.
- Wilk Stanisław, *Il cardinale August Hlond organizzatore della vita ecclesiastica in Polonia*, w: *Il cardinale August J. Hlond primate di Polonia (1881-1948)*, red. S. Zimniak, Roma 1999, s. 75-86.
- Wilk Stanisław, *Nadzwyczajne uprawnienia Prymasa Polski Augusta kard. Hlonda w świetle dokumentów Stolicy Apostolskiej*, Lublin 2020.
- Wirth Morand, *Da don Bosco ai nostri giorni. Tra storia e nuove sfide (1815-2000)*, Roma 2000.
- Włosek Maria, *Maryjny wymiar duszpasterskiej posługi kardynała Augusta Hlonda*, Kraków 2004.
- Wyrwas Stanisław, *Dzieje Kultu Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 2, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1976, s. 403-462.
- Z księdzem prymasem Augustem Hlondem na co dzień*, oprac. S. Kosiński, Łąd nad Wartą 1990.
- Zahorski Witold, *Prymas Polski kardynał August Hlond we Francji (1940-1944)*, w: *Prymas Polski kard. August Hlond wobec wielkich konfliktów epoki: drugiej wojny światowej i zimnej wojny*, red. L. Kuk, S. Zimniak, Roma 2012, s. 66-80.
- Zaleski Wincenty, *Jasna Góra 1382-1982*, Łódź 1982.
- Zbudniewek Janusz, *Historyczne „Te Deum Laudamus” Narodu Polskiego w dniu 3 maja 1966 roku na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana”, 35 (2020) s. 127-220.
- Zbudniewek Janusz, *Kardynał August Hlond w dziejach jasnogórskiego klasztoru i zakonu paulinów*, „Studia Claromontana”, 10 (1989) s. 91-183.
- Zieliński Zygmunt, *Mit Polak-katolik*, w: *Kościół i naród w niewoli*, red. Z. Zieliński, Lublin 1995, s. 19-30.

- Zimniak Stanisław, *Dusza wybrana. Salezjański rodowód kardynała Augusta Hlonda prymasa Polski*, Warszawa-Rzym 2003.
- Zimniak Stanisław, *Miłość – Słowo – Czyn. Sługa Boży ks. August kard. Hlond w perspektywie teologicznej i salezjańskiej*, Warszawa 2009.
- Zimniak Stanisław, *Zwycięstwo Maryi. Proroctwo kardynała Augusta Hlonda*, Warszawa 2007.

**PRYMAS POLSKI STEFAN KARDYNAŁ WYSZYŃSKI
JAKO KONTYNUATOR NAUCZANIA
AUGUSTA KARDYNAŁA HLONDA
W REALIZACJI ODNOWY NARODU
POPURZECZ JASNOGÓRSKIE SANKTUARIUM**

Streszczenie

Jasna Góra po obronie przed wojskami szwedzkimi (1655) i ślubach Jana Kazimierza (1656) stawała się sukcesywnie sanktuarium narodowym i duchową stolicą Polski. Trwałość kultu maryjnego jest wyrazem symbiozy narodu z Kościołem w dziedzinie religijno-moralnej, kulturalnej, społecznej i politycznej. Główne uroczystości maryjne łączono z obchodami Konstytucji 3 Maja (Matki Bożej Królowej Polski), masowymi pieszymi pielgrzymkami: 15 sierpnia (uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny) i 26 sierpnia (uroczystość Matki Boskiej Jasnogórskiej), a także 8 września (święto Narodzenia Najświętszej Maryi Panny). Wielcy prymasi Polski: kard. August Hlond i kard. Stefan Wyszyński byli konfratrami zakonu paulinów. Oni też ważniejsze decyzje podejmowali na Jasnej Górze podczas obrad Konferencji Episkopatu Polski, Komisji Prawnej czy Rady Głównej. W sanktuarium narodowym odbył się Pierwszy Synod Plenarny Odrodzonej Polski (1936), zakończone centralne obchody Sacrum Poloniae Millenium (1966) oraz liczne ślubowania i akty oddania. Wymienieni prymasi przybywali często na modlitwę przed cudownym obrazem Czarnej Madonny zarówno prywatnie, okazjonalnie, jak i urzędowo. Kardynał A. Hlond w okresie międzywojennym uczestniczył głównie w pielgrzymkach grup zawodowo-stanowych. Po II wojnie światowej w okresie komunistycznym, za kolejnego prymasa, na masową skalę rozwinął się pieszy ruch pielgrzymkowy. Kardynał S. Wyszyński przez cały okres prymasowskiego posługiwania w kazaniach i przemówieniach powoływał się na zdania o tematyce maryjnej wypowiedziane przez swojego poprzednika na łożu śmierci, które określał jako duchowy testament.

Słowa kluczowe: August Hlond; Stefan Wyszyński; Jasna Góra; sanktuarium; Jasnogórskie Śluby Narodu